

ВЛАДИМИР ВУЧКОВИЋ
Академија за Националну
безбедност
Београд

УДК 94(497.11):94(497.16+497.2)“1913“
Монографска студија
Примљен: 04.09.2015
Одобен: 22.09.2015

БУКУРЕШКИ УГОВОР О МИРУ 1913. ГОДИНЕ **(посебан осврт на однос Бугарске и** **Црне Горе према Краљевини Србији)**

Сажетак: Краљевина Србија је после Другог балканског рата била на страни држава победница. Ратне последице требало је решавати на Конференцији мира у Букурешту. То је била Конференција на којој нису директно учествовале велике европске силе, већ су балкански народи сами, уз посредан утицај сила, настојали да реше своје проблеме. Конференција је и донела одређене резултате који су одржавали какву-такву равнотежу на Балкану. Такво стање можда је представљало и реално решавање балканског у оквиру Великог источног питања. У том смислу, Букурешка конференција је за последицу имала озбиљан политички договор балканских савезника (Румуније, Грчке, Србије и Црне Горе). Једина држава која је остала незадовољна била је Бугарска, иако је изазвала Други балкански рат. То је само значило и да Велико источно питање није могло бити коначно решено и да су Други балкански рат и Букурешки мир представљали само фазу у његовом решавању. Оно што је касније уследило било је разграничење међу балканским државама. Интересантно је да је Краљевина Србија Црној Гори без образложења уступила део своје територије (Пљеваљски округ). Црна Гора је само симболично учествовала у Другом балканском рату.

Кључне речи: Краљевина Србија, Црна Гора, Бугарска, држава, Пљеваљски округ, Стара Србија, Балкан, Источно питање, Русија

Увод

Основна идеја рада је покушај разјашњавања односа малих балканских држава после Другог балканског рата. До тога се може доћи и сагледавањем политике тадашњих великих европских сила према Балкану. Покушано је са проналажењем одговора на питање какви су тада били односи на Балкану и које велике силе су највише утицале на њих? У раду се указује на политику Краљевине Србије после Букурешке конференције о миру, одржане после Другог балканског рата. Познато је да је Конференција представљала наставак решавања балканског питања као једног дела Великог источног питања.

Мало је познато, међутим, да је за разлику од претходних међународних конференција, састанак у Букурешту у великом делу успео да разреши компликоване балканске односе и успостави какву-такву равнотежу на Балкану. Незадовољна је била само Бугарска, што није представљало никакву новину, пошто је ова земља прихватила руску идеју Велике Санстефанске Бугарске на Балкану. Све остало није јој одговарало.

У раду је потенцирано и питање због чега је Краљевина Србија Црној Гори уступила део своје територије у северној Старој Србији? Бугарска и Црна Гора су у то време биле под потпуним утицајем Русије, али су истовремено кокетирале и са Аустроугарском. Русија је и то толерисала. Пресудан интерес био је остваривање руског утицаја на Балкану и тога се Русија држала по сваку цену. У раду је објашњен однос Бугарске и Црне Горе према Краљевини Србији која је поднела највећи терет Другог балканског рата, настојећи да сачува територије које је њена снажна војска ослободила. Важно је напоменути да су Бугарска и Црна Гора пре почетка Балканских ратова признале право Краљевини Србији на простор Старе Србије. Касније, када су војне операције завршене, ове државе су настојале да се што више прошире управо према простору који је припао Краљевини Србији. У складу са тим, у раду се разматра, како политика Бугарске, тако и Црне Горе, којој је после Другог балканског рата без икаквог разлога и објашњења од стране Краљевине Србије уступљен Пљеваљски округ. То је био део територије Старе Србије на којој је живело аутохтоно српско становништво.

Због свега тога, основни задатак рада је указивање на поједине грешке Краљевине Србије које су имале далекосежне последице по њен државноправни развитак. Други задатак је и разјашњавање улоге Царевине Русије у свему томе. Треба рећи и да је тема актуелна, пошто се проблеми у животу народа и функционисању државе не мењају посебно, већ се само прилагођавају новонасталим међународним, историјским и осталим околностима.

I

Питање опстанка Турске на европском континенту у великој мери било је решено Првим балканским ратом. Заједничким снагама, балкански савезници успели су да поразе Османско царство. Турска је локализована на мали простор око Цариграда. Али, после завршетка војних операција, међу балканским државама дошло је до спорова око ослобођених територија. Већина захтева било је усмерена према Краљевини Србији и деловима територије које је ослободила њена војска. Бугарска је била најнезадовољнија, док је Црна Гора водила прилично дволичну политику. С једне стране, била је савезник Србији, а са друге је захтевала одређене делове Старе Србије, који су по свим правима припадали Краљевини Србији.

У то време, на почетку 20. века, коришћен је термин „Стара Србија”, што је касније напуштено. Простор Старе Србије обухватао је Скопску област с Овчим Пољем, Кумановом и Прешевским развођем, Косово, крајеве око Врања, Лесковца, Пирота и Ниша, као и крајеве око Ћустендила и Софије у Бугарској. Такође, у област Старе Србије спадали су цео Новопазарски санџак

и Метохија.¹ У Османском царству, простор Старе Србије у великој мери поклапао се са Косовским вилајетом. Осим Косовског, територија европске Турске на почетку 20. века обухватала је још пет вилајета: Једренски, Солунски, Јањински, Скадарски и Битољски. Таква територијална подела је после Првог балканског рата била затечена од стране савезника. Косовски вилајет је у свом саставу имао шест санџака: Скопски, Приштински, Сјенички, Пљеваљски, Пећки и Призренски.² Границе Старе Србије на почетку 20. века нису биле оспораване од Албанаца и Бугара, што се може видети из Пројекта Македонско-албанске лиге из маја 1902. године о аутономији Македоније, Албаније, Старе Србије и Одрина. У Пројекту је било предложено да се од Солунског, Битољског, Косовског, Једренског, Скадарског и Јањинског вилајета формирају четири провинције - Албанија, Македонија, Стара Србија и Тракија, при чему би Македонија била састављена од Битољског и Солунског, а Стара Србија од Косовског вилајета.³

Касније, после Првог балканског рата, ситуација на терену била је прилично променљива. Један од проблема био је и у томе што је Краљевина Србија заузела и више него што јој је по етничком, историјском и природном праву припадало. Њена веома снажна војска ослободила је Стару Србију, али и заузела простор шире од тога - Албанију и праву Македонију.⁴ Питање Старе Србије и Македоније било је решено великом победом код Куманова. Турци су сами напустили Скопље, некадашњу немањићку престоницу, док је Трећа срп-

¹ Новопазарски санџак је за време Балканских ратова заједно са извесним деловима Албаније у Европи сматран за област за коју су знања најнеодређенија и најнепоузданија, тешко приступачна за изучавање. Владала је стална несигурност, за кретање је била потребна пратња десет људи. За ову област се сматрало да је остала ван домаћаја цивилизације и очувала становништво исте расе, језика, и типа живота (Гравије Гастон, *Новопазарски санџак*, Београд 1913, 1-5).

² Скопски санџак је био састављен од каза: Скопска, Качаничка, Велешка, Штипска, Кочанска, Царевоселска, Радовишка и Паланачка. Приштински санџак су чиниле казе: Приштинска, Ѓњиланска, Прешевска, Вучитрнска, Митровачка и Новопазарска. Сјенички санџак је имао казе: Сјеничку, Колашинску, Нововарошку и Бјелопољску. Пећки санџак је био састављен од следећих каза: Пећке, Ђаковачке, Беранске, Гусињске и Рожајске. Пљеваљски санџак су чиниле Пљеваљска и Пријепољска каза, а Призренски следеће казе: Призренска, Тетовска, Гостиварска и Љумска (Бајрам Ферид, Административна подела Турске до 1912. године, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије, 1912-1937*, Скопље 1937, 980).

³ *Балкански уговорни односи 1876-1996, прва књига (1876-1918), приредио Стојковић Момир*, Београд 1998, 231-232; Осим Бугара и Албанаца, границу Старе Србије признавала је и тадашња Црна Гора, што се види из Пројекта уговора о савезу између Србије и Црне Горе из јануара 1904. године, сачињеног према Промеморији црногорског министра, војводе Гавре Вуковића у коме се границе Старе Србије такође поклапају са границама тадашњег Косовског вилајета, с тим да је министар Вуковић додао и део Битољског вилајета (*Исто*, 242).

⁴ Између Старе Србије и Македоније као делова европске Турске није постојала формално одређена граница, нити је икада била и постављена. Таква граница би се можда и могла одредити уколико би се у обзир узела два фактора - становништво које је живело у овим областима и историјско наслеђе српског идентитета. Најзначајнији српски научник који се бавио овим питањем крајем 19. и почетком 20. века, Јован Цвијић, је мишљења да су границе ових области спорне. На основу својих истраживања, ипак је утврдио да је ова граница код Велеса и Прилепа. Цвијић ни овде није могао да повуче сасвим јасну границу, већ је касније проширио до Демир Капије. По њему, јужно од ових места била је права Македонија (Цвијић Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропогеографије, књ. 2*, Београд 1966, 465).

ска армија врло успешно ослободила Косово и Метохију. Тиме је била завршена прва фаза Првог балканског рата. У другој фази, српска војска је наставила непредовање према југу и истерала Турке из Битоља. На западу, изашла је на Јадранско море код Драча. Касније су уследиле и додатне војне авантуре ослобађања Скадра и Једрена, где је беспотребно изгинуло доста српских војника. Ослобођењем Старе Србије остварена је историјска мисија, док је у другој фази окупирана Албанија и права Македонија. Новопазарски санџак је у целини припадао територији Старе Србије. Међу српском интелектуалном елитом тада је владало званично мишљење да су у Новопазарском санџаку већину становништва чинили православни Срби пореклом са Косова и Метохије, Црне Горе и Херцеговине, а да су муслимани представљали исламизирано аутохтоно српско становништво.⁵ Поједини страни аутори имали су слично мишљење. Тако, на пример, Гастон Гравије је за становништво Новопазарског санџака сматрао да је исте расе, српске крви, типа и језика и да се дели на два одсечна елемента – муслимане и православне хришћане. Једни су се називали Турцима и објашњавали да говоре бошњачки, а други Србима који су говорили српски. Гравије каже да је ово становништво фанатичније него ма које друго становништво европске Турске, а преобраћени Срби су били убеђени муслимани без сваког националног осећања. Муслимани су имали скоро целокупно експлоатисано земљиште и за ту земљу су им хришћани плаћали закупнину.⁶

Косово и Метохија је такође спадало у област Старе Србије, насељено арбанашким племенима која су током 17. и 18. века под заштитом Османског царства заузела плодне котлине Метохије, Подрима и Косова после сеоба Срба.⁷

⁵ Јовановић М. Јован, *Јужна Србија од краја 18. века до ослобођења*, Београд 1941, 43; Турска освајања, а и каснији период окупације снажно је деловао на ове крајеве да је, на пример, становништво једног од најстаријих делова Старе Србије, Новопазарског санџака на почетку 20. века толико било измешано да је чак и Јован Цвијић тешко успео да му одреди карактер. Доминирало је исламизирано словенско становништво, које је он називао мухамеданским Србима динарског карактера које се простирало од реке Саве преко Босне и Херцеговине, па до Митровице на Косову. Већина српског становништва је примила ислам током 17, 18. и 19. века, а од преосталог становништва, Цвијић наводи рашка племена – Васојевиће, Дробњаке и Куче који су насељавали Новопазарски санџак од Таре до Лима. Овим племенима додаје и поарбанашено српско племе Клименти, а за племе Кучи каже да је српско-арбанашког порекла (Цвијић Ј., *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропогеографије*, књ. 2, Београд 1966, 391).

⁶ Гравије Г., *Новопазарски санџак*, Београд 1913, 9.

⁷ У 17. и 18. веку, три битна догађаја у великој мери су одредила судбину српског становништва Старе Србије и Македоније. То су две сеобе народа из ових крајева под патријарсима – Прва сеоба 1690. године под патријархом Арсенијем Чарнојевићем и Друга сеоба 1739. године под патријархом Арсенијем Јовановићем. Погрешна политичка процена и неприлагођавање духу времена ових пећких патријарха довело је до тога да се простор Старе Србије (мање Македоније) испразни од Срба. У тако испражњене крајеве полако су се спуштала исламизирана арбанашка племена која су под патронатом турске државе вршила терор над преосталим хришћанско-православним српским становништвом. Посебно је одсуство патријарха и утицајних људи довело до појачане исламизације, пошто становништво које је остало није имало ослонаца нигде и није било сигурно за живот и имовину због чега је под присилом примало ислам. Трећи догађај је био укидање Пећке патријаршије од стране Грка из Цариграда 1766. године, када је српски

Управо је исламизирано становништво Старе Србије и Македоније имало значајног утицаја на Краљевину Србију после Балканских ратова. Тим поводом, требало би разјаснити једно питање, везано за ово становништво, а важно за тадашњу званичну српску научну и политичку елиту.⁸ Многи научници су покушавали да српски идентитет траже у традицији, језику, обичајима, па су тако стално понављали да постоје Срби муслиманске и католичке вере. Нажалост, њихово мишљење била је само пушта жеља – једини прави идентитет српског народа био је и остао у Српској православној цркви. То је систем вредности у којем су одрастале генерације Срба и његовим мењањем они су већ у другој генерацији мењали и националну свест – постајали су муслимани (Турци, Бошњаци), Арнаути или Хрвати. Тако је у Старој Србији и Македонији део народа био принуђен да промени веру због зулума муслиманских насилника, док је део променио веру због бољих услова живота. Сви који су мењали веру сматрали су то само привременим стањем, до бољих прилика када би се поново вратили старој вери. Али, већ друга генерација ових Срба васпитавана је у духу ислама (нови систем вредности у коме живе), да би трећа и четврта генерација била потпуно одана новој вери до фанатизма. Ови потомци Срба не само да нису помишљали на повратак старој вери, већ су почели и да се понашају насилнички према својим бившим сународницима како би доказали правоверност. Исламизирано српско становништво у Старој Србији и Македонији јесте било српског језика и порекла, али је вера била непремостива препрека за било какве боље односе са православним Србима. С једне стране привелегован положај који им је нудио ислам, а с друге негативан став Српске православне цркве која их је стално подсећала на то да су издали стару веру, довело је до тога да ово становништво листом буде против српске војске у Балканским ратовима и српске државе у каснијем периоду.

Са таквим ставовима према муслиманском и арбанашком становништву, Никола Пашић, Александар Карађорђевић и политичка елита око њих ушли су у рат против Турака. Без обзира што је српска војска непобедиво изашла на Јадранско море, ставови и интереси великих сила били су сасвим другачији. На том простору, образована је албанска држава од стране Аустроугарске и

народ у Старој Србији и Македонији изгубио последњи ослонац у високој јерархији и потпао под праву духовну окупацију материјализованих и похлепних грчких фанариотаских владика.

⁸ Ово схватање је било посебно изражено после Балканских ратова, када је међу званичним ставовима представника Краљевине Србије преовладало прилично искључиво мишљење у односу на становништво у новим крајевима, посебно у односу на албанско-муслиманско. Тако је један од главних Пашићевих људи за Стару Србију, бивши конзул у Приштини, Тодор Станковић објашњавао да у српским новим крајевима нема Арбанаса, већ поарнаућених Срба мухамедове вере. Тим поводом, он каже: „Нека поарнаућени Арбанаси верују своју веру онако како ми своју верујемо, нека уживају слободу које и ми уживамо али и ми и они треба да будемо начисто с тим да они нису Арбанаси. Пре 176 година у тим крајевима није било ниједног Арбанаса, било је само Срба. Не само да су нам обичаји једни и исти него и језик њихов показује да су они Срби. Наши поарнаућени Срби на Косову и Метохији и Дебру не разумеју онога у Авлони, као што Срби у Јужној Старој Србији не разумеју оне из Трнова и Свиштова и других места у правој Бугарској. Наша браћа Арнаути треба да су начисто шта смо им ми – да су наши стари преци били исто што и ми данас.“ (*АС, Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Србије, XXI редовна седница*, Београд, 6. фебруар 1914, 666).

Немачке. Краљевина Србија је очекивала подршку Русије по том питању, али је она изостала. Русија скоро и да се није ни успротивила образовању албанске државе. И поред тога, Пашић и Александар Карађорђевић су се у вођењу националне политике доста руководили руским интересима, због чега су и кренули у авантуру изласка на Јадранско море. Русија је одобравала ту оријентацију у уверењу да се таквом политиком Србије лакше може задовољити Бугарска.⁹ Због таквих руских геостратешких циљева, Краљевина Србија је имала доста проблема у односима са Црном Гором и Бугарском. Тако, на пример, Балкански савез који је закључен између балканских савезника под покровитељством Русије требало је да остане тајна све до почетка рата са Турцима. Међутим, већ 1. јуна 1912. године, бугарски краљ Фердинанд је отпутовао у званичну посету Бечу и Берлину, где је открио Балкански савез. У исто време када је у Бечу боравио Фердинанд, допутовао је и црногорски краљ Никола, водећи тако дволичну политику према Србији. Шта су договорили краљ Никола и Фердинанд под покровитељством Беча остала је тајна. Чак и сам Гешов, тадашњи бугарски председник Владе не усуђује се да каже ни реч о садржини овог усменог споразума. О томе само каже да постоји један поверљив извештај који се налази у Министарству иностраних послова у Софији.¹⁰

Касније, у Балканском савезу, Црна Гора и Бугарска имале су посебну политику према Краљевини Србији. Ове две државе су крајем августа и почетком септембра 1912. године размениле предлоге уговора, али до њиховог закључења није дошло. Споразум Бугарске и Црне Горе је обавезивао Бугарску да краљу Николи исплати три милиона златних франака за издржавање црногорске војске у случају рата.¹¹ Разлоге за непотписивање уговора треба тражити пре свега у односима ових држава са Аустроугарском и Русијом, као и у неискреним односима Црне Горе и Бугарске према Србији и Грчкој. Тако, на пример, у црногорском предлогу Бугарској за рат против Турске позива се на словенску солидарност на Балкану, али се говори и о разлозима за рат против Турске који се виде у проширењу Црне Горе и Бугарске у Старој Србији, северној Албанији и Македонији, са позивањем на историјске, националне, политичке и економске интересе ове две краљевине. Иако се у црногорском предлогу помиње ово проширење на рачун Турске, јасно је да је такво проширење директно било усмерено против интереса Србије. Занимљиво је да у црногор-

⁹ То је био само наставак старе политике Русије према Балкану, која је упућивала Србију на запад, а Бугарску на запад и југ. Русија је још 1878. године Србију гурала према Новопазарском санџаку, како би се спојила са Црном Гором, а не према југу. Исту политику, Русија је применила и 1912. године, када је упућивала Србију према Јадранском приморју, где се неминовно морала сукобити са интересима Аустроугарске и Немачке. Такав став према Србији, Русија је задржала и током Првог светског рата. Од Бугарске је, пак, покушавала да направи велику државу, гурајући је према Македонији и Егејском приморју.

¹⁰ У то време (а и касније) у српској историографији се прилично бојажљиво писало о веома дволичној политици црногорског краља Николе према Србији. Тако се прећуткује и један споразум који је он закључио још 1907. године са кнезом Фердинандом у Софији. Споразум се кратко помиње као Уговор о подели Србије између Бугарске и Црне Горе (Јелинић Ђурђе, *Нова Србија и Југославија*, Београд, 1923, 283, 287).

¹¹ Тодоров Коста, *Политичка историја савремене Бугарске*, Београд 1938, 184.

ском предлогу уговора Бугарској у делу који се односи на циљ ратовања стоји и стварање аутономне Албаније (чл. 3 Предлога).¹² Док је преговоре са Бугарском, Црна Гора водила преко бугарског посланника Колушева на Цетињу, дотле је одбила предлог Србије за преговоре у Београду и као место за преговоре предложила Венецију! Српска влада је одговорила да је повољније место Луцерн у Швајцарској, тако да је ово место и одређено за преговоре.¹³ Таква ситуација трајала је до почетка војних операција у Првом балканском рату. Српска војска изненадила је све, како на Балкану, тако и у Европи, пошто јој нису давале велике шансе са турском војском. Предност је давана Бугарској. Међутим, управо велике победе српске војске код Куманова, Прилепа и Битоља решиле су питање опстанка турске силе на европском континенту. Турска је била сведена на мањи простор око Цариграда. Оно што нико није очекивао био је Други балкански рат.¹⁴

II

Други балкански рат, односно, рат Бугарске против дотадашњих савезника 1913. године био је завршен борбом свих балканских држава против Бугарске. Тежња за доминацијом на Балкану коштала је Бугарску великих људских жртава. Поред тога, изгубила је и део територије добијене после Првог балканског рата, који уопште није био занемарљив.¹⁵ У српској историографији прихваћено је схватање да је Други балкански рат вођен због поделе интересних сфера, тзв. „малог империјализма балканских држава“. На овакав начин одступало се од праве суштине Другог балканског рата, а то је спречавање бугарске хегемоније на Балкану и то на штету осталих балканских држава. Бугарска је покушала да оствари доминантан положај због чега је изабрала рат. У томе је прошла веома лоше. Да није било интервенције великих сила, пре свега Русије и Аустроугарске, балкански савезници би освојили Софију. Овако, судбина Бугарске, али и целог Балкана, одлучивала се на Конференцији у Букурешту. Пре тога, војни изасланици зарађених страна требало је у Нишу

¹² Балкански уговорни односи 1876-1996, књига 1, (1876-1918), приредио Момир Стојковић, Београд 1998, 301-303.

¹³ Ракочевић Б. Новица, *Ратни планови Србије против Турске од војвода Карађорђа до краља Петра*, Београд 1933, 172, 173.

¹⁴ Лазаревић Д. Милутин, *Наши ратови за ослобођење и уједињење, Српско-бугарски рат 1913. године*, Београд 1934, 3-4; Црна Гора је такође била у савезу са Србијом и Грчком против Бугара. Она је послала помоћ од 12000 људи, од којих је српска Врховна команда, после допуне артиљеријом и осталим потребним деловима, образовала Црногорску дивизију. Ова дивизија је учествовала у рату, али је њен допринос био прилично скроман (Павловић Живко, „Брегалничка битка“, *Годишњица Николе Чушића, књига 38*, Београд 1929, 11); Касније је дошло још 10000 добровољаца из Црне Горе, који су се сами пријавили за рат против Бугара. Већ у овом рату, на крајњем српском десном крилу, према Вардару и Криволаку, била је стационирана једна бригада добровољаца из Македоније која се одлично борила против Бугара (Јелинић Ђ., *Нова Србија и Југославија*, Београд 1923, 308).

¹⁵ Бугари су после Првог балканског рата добили готово целу Тракију (Једренски вилајет) са 900.000 становника од којих је Словена било једва 100.000. У Македонији су добили 14 великих вароши са Кавалом и Дојранским језером, а у Старој Србији шест вароши у плодним равницама око Брегалнице и Струмице - Штип, Кочане, Царево Село, Пехчево, Берово и Радовиште (*Политика од 25. јула 1913. године, 1*).

да договоре обуставу непријатељства и утврде демаркациону линију. Уједно, требало је обавити и војне преговоре, док би политички били продужени у Букурешту. Нова бугарска влада на челу са Василиом Радославовим упутила је у Ниш делегацију на челу са генералом Паприковим у којој је био и руски војни аташе у Софији, Романовски.¹⁶ Нимало не верујући Бугарима, Србија и Грчка су тражиле да се непријатељства не обустављају док Бугарска не пристане на основне услове мира. Румунија се придружила Србији и Грчкој у јединственом захтеву за успостављање равнотеже на Балкану. Пашић је тада писао Сазонову, руском министру спољних послова: „Бугарска је варала Русе, нас, па и цео свет. Не верујемо Бугарима, нећемо више да нас вуку за нос. Нека прво потпишу прелиминаре мира, иначе, ми настављамо борбу до краја.“¹⁷

Идеја балканских савезника била је да они сами, без мешања великих сила, утврде услове мира са Бугарском. Олакшавајућа околност по њих је што Турска није учествовала на Конференцији у Букурешту, пошто су балканске државе засебно закључиле уговоре о миру са њом (Србија је то учинила 14. марта 1914. године). Изостанак Турске са ове конференције имало је двојак утицај: ограничавање преговора само између балканских држава које су учествовале у Другом балканском рату и избегавање директног мешања великих сила које су биле много више заинтересоване за претходну, Лондонску конференцију, на којој се решавало битно питање територијалног наслеђа европске Турске. Локализација преговора у Букурешту значила је само наставак претходног става великих сила о локализацији Другог балканског рата. Предлог о томе, као и о неинтервенцији великих сила, учињен је од стране Едварда Греја на седници Лондонске конференције од 8. јула 1913. године. Немачки амбасадор је у име своје владе одмах изјавио пристанак, чему се придружила и италијанска влада.¹⁸

Конференција је почела са радом 17. јула 1913. године. Балкански народи су добили прилику да уреде своје међусобне односе једним међународно-правним актом са општом важношћу и обавезношћу.¹⁹ То је била и добра прилика да сами реше спорове и то можда први пут од када је отворено балканско питање као нераздвојни део Источног питања. Управо због тога, велике силе нису хтеле да пропусте да се умешају, макар и посредно. Тако је поново дошло до одређених размимоилажења у интересима Аустроугарске и Русије, али сада далеко мање него на претходној, Лондонској конференцији.²⁰

Пошто није могла утицати непосредно на преговоре, Аустроугарска је захтеве доставила румунској влади од које је тражила посредовање. Дунавска монархија је настављала своју балканску политику супротстављања оствари-

¹⁶ *Политика од 8.9. и 10. јула 1913. године.*

¹⁷ Поповић Димитрије, „Пашић и Русија“, *Годишњица Николе Чутића, књ. XLVI*, Београд 1937, стр. 155.

¹⁸ Ђоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*, Београд 1992, 511.

¹⁹ Бугарска делегација је прва стигла у Букурешт (14. јула 1913. године), док су представници српске, грчке и црногорске делегације стигли 16. јула. Сутрадан, 17. јула, отпочела су уобичајена представљања, чиме је Конференција о миру и започела са радом (*Политика од 2. августа 1913. године, 2*).

²⁰ *Политика од 23. јула 1913. године, 2.*

вању интереса Краљевине Србије, у којима је и даље препознавала интересе Русије. Због тога је отворено била на страни Бугарске, тражећи за њу десну обалу Вардара. Тражила је да Морихово, Струмица, Радовиште, Штип и Кочане остану Бугарима. Од Грка је тражила да Серез, Дрину и Кавалу уступе Бугарима.²¹ Уколико Бугари ово не би добили, представници аустроугарске дипломатије су претили да ће тражити ревизију уговора. Руска дипломатија, и да је хтела, није могла бити потпуно на страни Бугарске. Подржавала је Србију, али не у толикој мери колико је очекивао Пашић. Очигледно, Руси нису смели да затежу према Бугарској, како је не би у потпуности изгубили као неопходног савезника. Без обзира што је било јасно ко је највећи кривац за изазивање рата, и Русија и Аустроугарска су се залагале да Бугарска добије град Кавалу на Егејском мору. Спор око овог града током рада Конференције показао је да руска идеја о Великој, Санстефанској Бугарској није била окончана. Занети овом идејом, Бугари су и Кавалу рачунали у област такве своје државе. Зато није ни чудо што је Русија подржала Бугарску у тежњама да добије овај град. У насталом спору, Русију су подржале Италија и Енглеска, пристајући да Кавала припадне Бугарској. По овом питању и Аустроугарска је била на бугарској страни, па је тако дошло до парадоксалне ситуације да са Русијом сада буде јединствена по питању бугарских интереса (иако су до тада биле супарничке стране по овим питањима). Све је то било познато балканским савезницима. Тактика српског, грчког и румунског председника владе и шефова делегација (Пашић, Вензелос и Мајореску) била је да се што мање питају велике силе, а да балканске државе што самосталније реше своје спорове, што је највише погађало Бугарску. Русија и Аустроугарска су се трудили да утичу на ток преговора, настојећи да Бугарска не буде сувише оштећена.²²

Почетна тактика бугарске делегације на Конференцији, предвођеном министром финансија Димитром Тончевим била је окренута ка испољавању негативног односа према Русији, а позитивног према Румунији и Аустроугарској. Пошто није успела, брзо је напуштена. Бугарска делегација је покушала са новом тактиком - тражили су посредовање Европе. Димитар Тончев је захтевао да се њихова спорна питања са савезницима реше на једној европској конференцији, а не у Букурешту, изјавивши при том да ће Румунија подржавати Бугарску да добије ону границу на коју Русија пристане.²³ Тончев је покушао да увуче и велике силе јер је било јасно да у случају њиховог мешања једино Бугарска није имала шта да изгуби. Бугарски став је био да ниједан европски конгрес не би Бугарској одузео више од онога што су савезници тражили.²⁴ Овакаву иницијативу Тончева, Француска и Енглеска су одмах одбиле, што је значило да се сва спорна питања, проистекла из Другог балканског рата морају решавати на Конференцији у Букурешту.

Никола Пашић је на овакве поступке бугарских представника реаговао тако што је лично, са румунским краљем Каролом расправљао о овим питањима

²¹ Ђоровић В., 522.

²² Поповић Б. Никола, *Србија и Царска Русија*, Београд 2007, 62.

²³ АС, МИД, ПО, р. 391, VI/432 - 1913.

²⁴ Пејковић А. Љиљана, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Београд 1965, 724.

ма. Пашић је био задовољан када му је краљ Карол рекао да је Тончеву одговорио да се Бугарска вара да ће боље проћи на европској конференцији. Председник српске владе сложио се са румунским краљем. Саопштио му је да треба закључити мир, како би се избегло да велике силе саме решавају о подели територије и судбини балканских народа.²⁵ Тим поводом, Пашић је изјавио: „Србија жели стварну равнотежу на Балкану као једину гаранцију за мир у будућности. Ми желимо трајан мир заснован на равнотежи балканских снага“.²⁶

Следећи корак који су Бугари предузели како би на неки начин покушали да поремете односе међу савезницима на Конференцији је директно обраћање Румунији да се посада бугарске војске у Видину преда њима, а не српској војсци, која је опседала Видин. Мајореску је предлагао Пашићу да румунска и српска војска заједно поседу овај град. Пашић је прозрео ове намере. По његовој анализи коју је послао из Букурешта у Београд, Бугари су на овакав начин желели да се ставе под румунску заштиту од напада српске војске. Румуни су, пак, предлогом о заједничком запоседању града хтели да манифестују претензије на Видин. Пашић о томе каже: „Држим да треба обуставити бомбардовање Видина, опседнути град и тражити предају. Добро би било узети Видин, брзо, за дан, два.“²⁷

Бугарска, подржавана од Русије и Аустроугарске, није одустајала. Тако је следећи захтев Димитра Тончева био да се на Конференцији поштује принцип народности, по коме је за Бугарску тражио Штип и Битољ. Пошто и овај захтев није усвојен, Тончев је изашао са новим – аутономија за Македонију. На крају, пристао је на принцип равнотеже који би, према тумачењу бугарске стране, био испоштован када би они добили Кавалу и Солун.²⁸ Понашање бугарских представника на Конференцији није било изненађење за Пашића. Али је понашање црногорске делегације било изненађење, пошто је Конференцији поднет Мемоар о захтевима о територијалном увећању Црне Горе. У овом акту је стајало да је потребно увећање које би било довољно за независан опстанак и миран развој Црне Горе. Пашића је изненадило да је црногорска делегација територијално увећање тражила у областима које је требало да припадну Краљевини Србији.²⁹

На почетку рада Конференције, Србија је изашла са јасним захтевима - тражила је земљиште до Струме, исправку старе границе код Пирота и накнаду штете коју је Бугарска починила рушећи и палећи Књажевац и околна села. Пашић је покушао да наметне питање о старој српско-бугарској граници код Пирота које је стајало нерешено још од 1878. године. Намера је била да се поврате некадашњи српски срезови - Царибродски и Трнски, који су на Берлинском конгресу додељени Бугарској захваљујући директној подршци руске дипломатије без обзира што су тада били насељени већинским српским становништвом. Бугари ипак нису били толико слаби колико је Пашић мислио, а

²⁵ АС, МИД, ПО, р. 391, VI/432 - 1913.

²⁶ *Политика од 12. јула 1913, 3.*

²⁷ АС, МИД, ПО, р. 391, VI/431 - 1913.

²⁸ *Политика од 23. јула 1913. године, 1.*

²⁹ АС, МИД, ПО, р. 391, 6/446 - 1913

Руси нису хтели да руше своје тековине, тако да ово питање на Конференцији није ни разматрано.³⁰

Српска дипломатија је тражила ширу границу према Бугарској због заштите железничке пруге према Солуну, као и због упада бугарских комитских чета са планине Пљачкавице. Аустријска дипломатија је изјавила да неће пристати на одлуку да Србија добије Кочане, Штип, Струмицу и Радовиште. Чак је и део руске дипломатије саветовао да Срби не праве проблем око Струмице и Радовишта. То је било довољно за Пашића да попусти и пристане да Бугарској уступи Струмицу. Питање Кавале било је решено у корист Грчке. Тако је 28. јула 1913. године потписан Букурешки уговор о миру између Бугарске, Србије, Румуније, Грчке и Црне Горе.

Последња седница одржана је 27. јула 1913. године, на којој су представници балканских држава дали завршну реч. Димитар Тончев је прочитао Декларацију о томе да је Бугарска желела да се подела територија изврши по основу народности. Додао је још и да Бугарска усваја споразум заснован на фактичкој ситуацији, при чему изражава наду да ће се велике силе заинтересовати за њену судбину. Грчки представник Политис је изјавио да Грчка потписује мир с убеђењем да је заснован на правичној равнотежи, а не на фактичком стању. Мирослав Спалајковић је известио Конференцију да је питање о граници Старе Србије које је било спорно од Берлинског уговора сада регулисано. Изјавио је и да је уговор дело правде и праведне равнотеже.³¹

Конференцији у Букурешту обратила се и Влада САД са напоменом да би у свакој конвенцији која буде закључена са задовољством видела одредбу о пуној грађанској и верској слободи становника сваке области која би потпала под суверенитет ма које од пет сила или која би прешла из јурисдикције једне под јурисдикцију друге силе. Мајореску, председавајући Конференције, био је мишљења да ово не може изазвати никакве тешкоће и да ће становници сваке новозадобијене области без разлике вере уживати потпуну грађанску и верску слободу, као и сви остали становници државе.³²

Уговор о миру званично је потписан 28. јула 1913. године, а 12. августа су измењене ратификације. Србији је преостало да изврши разграничење - Споразум о разграничењу са Грчком био је потписан 16. августа, а са Црном Гором 30. октобра 1913. године. Са Турском је потписан уговор о миру тек 14. марта 1914. године. Бугарски званични кругови су очекивали и надали се ревизији уговора, али до тога није дошло. Бугарско-турски уговор био је закључен у Цариграду 29. октобра, грчко-турски 14. новембра 1913. године. Бугарској је од Вардарске Македоније остала само долина Струмице, Србији је припала сва унутрашња област с Битољем и долина Вардара до јужно од Њевђелије. Бугарска је потиснута од Егејског мора, а Турци су одржали Источну Тракију са Једреном.³³

³⁰ Српске новине бр. 167 од 1. августа 1913. године.

³¹ Политика од 28. јула 1913. године, 2.

³² АС, МИД, ПО, р. 391, 6/441 - 1913.

³³ Поповић Васиљ, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Београд 1940, 158.

На Конференцији су одређене нове границе између балканских држава. Румунско-бугарска граница је ишла од Дунава више Туртукаја до Црног мора јужно од Егрене. Бугарска се још и обавезала да ће порушити утврђења у Рушчуку и Шумли у зони од двадесет километара од Балчика. Одређено је да мешовита комисија конкретно на терену одреди и повуче нову границу. Српско-бугарска граница ишла је од старе српско-бугарске границе код Патарице, старом турско-бугарском границом и вододелницом између Вардара и Струме, изузимајући висораван Струмице која је припала Србији. Граница је достигала до планине Беласице, где се састајала са бугарско-грчком границом. Грчко-бугарска граница ишла је од врхова Беласице, па до ушћа Месте у Егејско море. Грчкој су припале Драма, Серез и Кавала, а Бугарској Ђумурчина и Лагос. Колико су прешироке биле тежње Бугарске, видело се и по томе што је у уговору (чл. 4) изричито речено да се Бугарска одриче својих претензија на острво Тасос. Обавеза бугарске владе била је да демобилише војску, пошто је предвиђено да евакуисање бугарске територије отпочне одмах после бугарске демобилизације.³⁴

Две велике силе, Русија и Аустроугарска, директно заинтересоване за догађаје на Балкану, после окончане Конференције у Букурешту, залагале су се за ревизију уговора. Русија је тражила да се смањи Грчка, односно да се Кавала додели Бугарима, док је Аустроугарска инсистирала на смањењу Србије. Мучан утисак на све српске политичке кругове учинила је вест из Букурешта да Русија и Аустроугарска траже ревизију уговора. „Политика“ је писала да се аустријско-руски односи налазе у фази коју је интересантно забележити, односно да су у почетку године били толико затегнути да су били узрок озбиљних опасности за европски мир, а после Другог балканског рата се у овим односима извршило извесно зближење.³⁵ Русија није попустила у тражењу Кавале за Бугаре. Штавише, ово питање је учинила својим, образлажући тиме да је Бугарској потребан излазак на Егејско море. Русија је тражила Кавалу за Бугарску како би, наводно, одржала балканску равнотежу.³⁶ Русија и Аустроугарска су спроводиле политику сопствених интереса, што није наишло на позитиван одјек осталих сила. Француска је била против ревизије и њена влада се по том питању разишла са руском владом као савезничком и нашла се на страни Немачке као дотадашње супарнице.³⁷

Против ревизије уговора биле су нарочито Немачка и Румунија. У питању је био лични углед румунског краља Карола и престиж Румуније која је Букурешки уговор сматрала својим успехом. Немачка је наглашавала да се не дира у Румунију, Србију и Грчку. Намачки став је био да после рђавог искуства са разграничењем у Албанији, велике силе не показују нимало воље да уђу у расправљање још опаснијег проблема, разграничења међу балканским савезницима. Италија се придружила оваквом ставу Немачке.³⁸ Став Немачке је

³⁴ Српске новине бр. 167 од 1. августа 1913. године.

³⁵ Политика од 26. јула 1913. године, 3.

³⁶ Политика од 27. јула 1913. године, 2.

³⁷ Пејковић А. Љ., *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Београд 1965, 727.

³⁸ Ђоровић В., *Односи између Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*, Београд 1992, 524; Иако су интереси великих сила у Букурешту били прилично компликовани, питање је како би се прего-

пресудно утицао на попуштање Аустроугарске, док је Русија такође одустала од захтева за ревизијом уговора. О томе је 2. августа 1913. године, Пашића обавестио Михајло Ристић из Букурешта: „Министарство иностраних дела Русије изјављује да Русија одустаје од ревизије, али моли дискрецију да о томе не би сазнали Бугари.“³⁹

После успешно окончане Конференције, румунски краљ Карол је захвалио немачком цару Виљему на „тесном пријатељству и топлој наклоности“. Виљем је одговорио да је Конференција последица „разумне политике правог државника“. Грчки краљ је наименован за фелдмаршала немачке војске. У овом друштву победничке дипломатије нашао се и Пашић, који је после Конференције писао Андри Ђорђевићу, председнику Скупштине: „Уговором о миру под скиптар Његовог Величанства краља Србије враћају се старе српске земље заливане толико пута српском крвљу.“⁴⁰

Бугарска је била веома незадовољна одлукама Конференције у Букурешту. Кривца за своју погрешну политику нашла је у Русији, заборављајући да су је Руси, не само ослободили од Турака и даровали јој државу, већ и осмислили идеју Велике Бугарске на Балкану. Бугари су се жалили да је до њиховог понижења дошло због заједничке политике Стојана Данева и руског министра Сазонова. Данев је јавно прозиван што је за Бугарску изабрао спољну политику коју је препоручивала Русија. Сазонов је оптуживан да је допустио братоубилачки рат. Руска страна је била огорчена оваквим наступом Бугарске. Руси су оптуживали Бугаре да су предузели неразумно решење нападајући Србе. Бугарима је на крају јасно стављено до знања да су погрешили када су уместо арбитраже, свесно и упркос жељи Русије, прибегли рату. Русија је сматрала да је понижење Бугарске отпочело у тренутку када је пошла насупрот упутствима која су јој давана из Петрограда.⁴¹

Букурешки уговор није био по мери ни аустроугарској влади. У активној балканској политици, министар иностраних послова гроф Бертхолд сматрао је овај акт привременом погодбом, што је аустроугарски амбасадор у Букурешту изјавио румунском премијеру Мајореску после окончања рада Конференције. Одговор који је тада дао румунски премијер сврстава га у ред великих балканских државника. По њему, у Букурешту је закључен прави уговор о миру и тај је уговор један историјски акт. Велике силе су учествовале код закључења Париског уговора из 1856. године, Берлинског уговора 1878. и у последње време код закључења Лондонског уговора од 17. маја 1913. године, јер се тада решавало између турских и хришћанских држава. Букурешки уговор се није односио на Турску и она се у њему нигде није помињала, већ на територијално уређење између хришћанских држава и на тај начин није давао великим сила-

вори завршили да није из Берлина строго поручено „да је доста балканских натезања.“ Немачка је била на страни балканских савезника, како због својих интереса, тако и због родбинских веза немачког цара са грчким и румунским краљем. Овакав став Немачке био је можда и пресудан за успех балканских савезника на Букурешкој конференцији (*Политика од 3. августа 1913. године*, 2).

³⁹ АС, МИД, ПО, р. 391, ф6, Р/6-1, VI/209 - 1913.

⁴⁰ *Српске новине бр. 165 од 30 јула 1913. године.*

⁴¹ *Српске новине бр. 168. од 1. августа 1913. године.*

ма повода за интервенцију.⁴² Овакво тумачење Букурешког уговора од стране румунског премијера наводи и на закључак да је на такав начин у великој мери можда било решено и балканско питање у оквиру Источног питања.

Врло брзо, аустроугарска дипломатија је посредно признала Букурешки уговор. После окончаних преговора у Букурешту и потписивања Уговора о миру, краљ Петар Карађорђевић је 25. августа 1913. године прогласио присаједињење нових области и то нотификовао Аустроугарској. Гроф Бертхолд је признао овај акт краља Петра и изјавио да Аустроугарска има интереса у бившим турским областима, посебно потенцирајући католичку цркву и привредне ствари. Француска дипломатија је поздравила потписивање мировног уговора у Букурешту, сматрајући да његово усвајање значи и сређивање односа међу балканским државама. Француска се још надала да ће Русија одступити од таквих идеја чим се утиша бугарофилство, очекујући чак и да Русија напусти претерано бугарофилство.⁴³

Једина држава која није мировала после оваквих догађаја је Бугарска. Да уопште није одустала од империјалистичких идеја, видело се по томе што њихов представник на Конференцији, Симеон Радев није пристао на формулацију у уговору „о успостављању мира и хармоније између уговорних страна“. Радев није хтео да прихвати реч „хармонија“ и после дискусије она је била избрисана, што се на Конференцији сматрало као рђав предзнак за будућност.⁴⁴

Прве извештаје о новим бугарским плановима Пашић је почео да добија непосредно након завршетка рада Конференције и то од српског посланика у Букурешту Михајла Ристића. Став Бугара био је да Букурешки мир не треба сматрати дефинитивним, да они не могу да се одрекну Мађедоније и да ће после три године поново огласити рат Србији и Грчкој.⁴⁵ Бугарска никако није прихватала Букурешки уговор, већ је њен циљ био ревизија овог акта. До тога су намеравали да дођу на више начина: дипломатском акцијом; кроз деловање комитских чета на територији Србије, Грчке и Румуније; дискредитацијом нове српске управе у новим крајевима, при чему би се Срби приказивали као гониоци Бугара; покушајима да на сваки начин растуре заједницу Србије, Грчке и Румуније.⁴⁶

О новој тактици бугарске државе, усмереној на разбијању савеза Грчке, Србије и Румуније, Пашића је извештавао Михајло Ристић. За остваривање овог циља, Бугари су планирали да искористе румунску мањину у Мађедонији. У складу са таквим планом, за новог бугарског посланика у Букурешту био је постављен Симеон Радев, за кога Михајло Ристић каже „да је стари сплеткарош и да ће протурати код Румуна и тачне и нетачне вести о нашем држању према Куцовласима и изазвати злу крв према нама.“⁴⁷

⁴² Ђоровић В., 527.

⁴³ *Српске новине бр. 168 од 1. августа 1913. године.*

⁴⁴ *Српске новине бр. 167. од 1. августа 1913. године.*

⁴⁵ АС, МИД, ПО, р. 393, F/VIII, VIII/9 - 1913.

⁴⁶ "Иностранци", „Бугарска и балканске државе“, *Српски књижевни гласник, књ. XXXII, бр. 9, 1. мај 1914. године*, Београд 1914, 711.

⁴⁷ *Српске новине бр. 204, од 19. септембра 1913. године*

Михајло Ристић је објашњавао да је Симеон Радев циљано постављен за посланика Бугарске у Букурешту јер је рођак Куцовлаха у Ресну, што је бугарска дипломатија хтела да искористи да би се што више приближила Румунији. На такав начин, Бугари би настојали да остваре могућност испуњавања главног дела плана, раздвајања савезника из Другог балканског рата. Први корак био би одвајање Румуније од Србије и Грчке и то преко румунског елемента у Македонији за које је Румунија већ тражила црквена и школска права. Србија и Грчка су обећале остваривање оваквих права, али су Бугари били убеђени да оне то неће испунити. Ситуација би требало да постане иста као у Ердељу, где Мађари не дају права Румунима. Симеон Радев је сматрао да ће србизација и грцизација Румуна у Македонији окренути Румунију на страну Бугарске и то најмање за три године. По њему, Бугарска би и раније имала Румунију за савезника да није било неурачунљивог политичара какав је био Стојан Данев. Као одговор Србије, Михајло Ристић је предлагао Пашићу оснивање куцовлашког епископата у Македонији у сагласности с канонима српске цркве. Пашић је прихватио предлог и одмах послао два поверљива расписа – један Министарству унутрашњих дела да полицијске власти обрате пажњу на Куцовлахе у Македонији због бугарских агитација и други Министарству просвете и црквених дела да проучи могућност успостављања куцовлашког епископата у Македонији под српском црквеном управом.⁴⁸

Нову бугарску политику можда је најбоље дефинисао српски посланик у Бечу, Јован Јовановић, службеном депешом којом је обавестио Пашића да се у Бечу окупљају виђенији Бугари из Стамбуловистичке партије са циљем организовања побуна на српској територији. Њихов план је понављање сценарија у Македонији из 1903. године – организација побуна, атентата на људе, зграде и железницу. Да је Јовановић био у праву, показује велики број сачуваних извештаја српских дипломата из осталих европских градова, а посебно из Софије и Солуна. Извештаји су писани у периоду од септембра до децембра 1913. године, пошто акције бугарских револуционарних организација нису престајале, већ су добијале нов облик и то у повезивању са арбанашким и турским елементима.⁴⁹ Јован Јовановић из Беча је објашњавао и да је главни циљ Бугара да увере Европу како је Букурешки уговор био неправда. Интерес Бугарске био је да се Србија што више троши у угушивању нереди на својим границама и да нема мира унутра. Због тога је Бугарска и учествовала у немирима Арбанаса.

О овим акцијама најбоље говори извештај команданта Македонско-косовских трупа из новембра месеца 1913. године о Конференцији бугарских комитских војвода у Софији (5-7. новембра 1913). На Конференцији је одлучено да бугарски терористи прерушени у буле пренесу материјал за терористичке акције на широком простору од Једрена, Сереза и Кавале, па све до Куманова. Тако је, на пример, одлучено да се бугарски комитски војвода Јане Сандански упути у Серез и Дрину са 250 људи.⁵⁰ Сви ови догађаји утицали су

⁴⁸ АС, МИД, ПО, Р/6П – 2341, Ф П 1 - 1913.

⁴⁹ АС, МИД, ПО, ф/8, р. 393, 8/23 - 1913.

⁵⁰ АС, МИД, ПО, ф/8, р. 393, 8/63 - 1913.

да се о Букурешком уговору у европским дипломатским круговима издвоје два мишљења. По једном, уговор о миру је створио солидно стање и њиме је балканско питање решено, док се по другом Букурешки мир сматрао само примирјем, због чега се очекивао нови рат.⁵¹

За политику сила Антанте било је веома битно да ли на Балкану постоји савез држава који ће бити способан да се одупре аустро-немачком продирању. То је значило да блок балканских држава не мора да има онај облик какав је добио 1912. године, само да ниједна од њих нема хегемонистички положај. Тиме би остале државе биле приморане да траже ослонац на Аустроугарску, што никако није одговарало силама Антанте. Њиховој политици је одговарао савез држава победница из Другог балканског рата. Због тога је за Грчку и Румунију опстанак Србије, и то у облику који јој је дао Букурешки уговор било питање њихове сопствене безбедности.⁵² Насупрот таквог савеза, стајала је Бугарска, која није одустајала од ревизије Букурешког уговора и као разлог је наводила неправду која јој је учињена.

Букурешки уговор је представљао правни акт којим се изражавао фактички однос снага балканских држава у моменту када је тај уговор био закључен. Тим поводом, Лазар Марковић је сматрао да је то акт којим је било завршено ратно стање на штету Бугарске и да има реалну вредност све док се не замени другим споразумом који би настао или мирним путем или после новог рата као исход тог рата. По њему, међународно право не зна за ревизију политичких уговора којима се на штету побеђеног одређује ново стање у корист победилаца. Марковић констатује да чим се спорни однос између држава не расправља компромисом (мирним путем), већ ратом, губи се право да се тражи праведност и правичност решења. Тад решава снага и ко буде јачи, на његовој страни је правда. Букурешким уговором у погледу Србије, а на штету Бугарске није много промењено стање које је постојало пре рата. Марковић је објаснио да је питање правичности беспредметно када онај који је хтео ратом да реши то питање био тучен и побеђен. По њему, погрешно је што је дошло до рата уопште из разлога балканске солидарности и погрешке једног народа су ствар тога народа.

После Букурешког мира, српска влада је дефинисала нову спољну политику. Основа такве политике се заснивала на принципу равнотеже балканских држава, принципу који је гарантовао миран развој и напредак суседних држава. Заједничка дужност била је да се чува и штити стање које је Букурешким уговором створено. Главна брига односила се на одржавање таквог стања, како би се Србији обезбедио што дужи период мирног развоја и напретка. За Србију је било важно што су се политиком одбране постављене равнотеже на Балканском полуострву руководиле још и Грчка, Црна Гора и Румунија. Увек опрезни Пашић није пропустио да напомене „да не треба изгубити из вида незадовољство Турске због губитка територија, као и незадовољство Бугарске што

⁵¹ „Политика Краљевине Бугарске“, *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, књ. 70, св. 2, фебруар 1914, 316.

⁵² Пејковић А. Љ., 836.

није већи део турске територије себи присвојила.“ Због тога је закључио: „Наша спољна политика не мисли и не жели да се закорачава у светску политику, она се чува у границама балканске политике.“ По речима Пашића, задаци краљевске српске владе су одржавање мира и пријатељства са суседним државама, неговање и утврђивање савезничких односа, јачање народне производње и снаге народне, изграђивање нужних железничких мрежа и путева и попуњавање недостатака у наоружању и приступању јачања народне одбране, обраћање највеће пажње на управу новозадобијене територије.⁵³ Пашић је можда и имао намеру да Србија не излази из оквира балканске политике, али то није било могуће у околностима које су настале после Букурешког мира. Захваљујући успесима на војном и дипломатском плану, међународни положај Србије је значајно промењен, посебно у ланцу Антантине одбране према аустро-немачком блоку. Победничка и увећана Србија са огромним угледом међу Југословенима у Аустроугарској, ослоњена на Румунију и Грчку, прерасла је од прве, али слабе у најјачу балканску препреку немачком продору на исток. Политички и финансијски чврсто везана за Тројни споразум са слободним изласком на Солун као материјалном базом за пуно привредно и политичко осамостаљење од Аустроугарске, Србија је постала за Русију, Енглеску и Француску, најјаче, најважније и најсигурније упориште на Балкану у њиховој борби против супарничког блока.⁵⁴

Таква ситуација је била на спољнополитичком плану, док је на унутрашњем, српску владу очекивао велики посао правног уређења нових крајева.

III

Једна од важних последица Букурешке конференције била је и нова територијално-административна подела нових крајева у складу са одлукама Конференције о успостављању нових граница на Балкану. Тако је на основу чл. 17. и 32. Уредбе о уређењу ослобођених области, министар унутрашњих дела Краљевине Србије, Стојан Протић, 24. августа 1913. године одлучио да се ослобођене области поделе на 11 округа и 46 срезова.⁵⁵ Истовремено са тери-

⁵³ АС, МИД, ПО, р. 391, 6/504, 6/507, 6/508, 6/510 - 1913.

⁵⁴ Пејковић А. Љ., 735-736, 835.

⁵⁵ Битољски округ са седиштем у Битољу је подељен на срезове: Битољски са седиштем у Битољу, Крушевски са седиштем у Крушеву, Охридски са седиштем у Охриду, Преспански са седиштем у Ресну, Прилепски са седиштем у Прилепу, Флорински са седиштем у Битољу; Дебарски округ са седиштем у Дебру је био подељен на срезове: Горњодебарски са седиштем у Дебру, Доњодебарски са седиштем у Пешкопеји, Рекански са седиштем у Жировници; Кавадарски округ са седиштем у Кавадару је био подељен на срезове: Валандовски са седиштем у Валандову, Ђевђелијски са седиштем у Ђевђелији, Неготински са седиштем у Неготину; Кумановски округ са седиштем у Куманову је имао срезове: Кратовски са седиштем у Кратову, Кривопаланачки са седиштем у Кривој Паланци, Кумановски са седиштем у Куманову, Прешевски са седиштем у Прешеву; Новопазарски округ са седиштем у Новом Пазару са срезovima: Митровачки са седиштем у Митровици, Новопазарски са седиштем у Новом Пазару, Сјенички са седиштем у Сјеници; *Пљеваљски округ са седиштем у Пљевљу је подељен на срезове: Нововарошки са седиштем у Новој Вароши, Пљеваљски са седиштем у Пљевљу, Пријеполски са седиштем у Пријеполу*; Призренски округ са седиштем у Призрену и срезovima: Горски са седиштем у Враништу, Ђаковички са седиштем у Ђаковици, Љумски са седиштем у Бицану, Метохијски са седиштем у Истоку, Подгорски са седиштем у Сувој Реци, Подримски са седиштем у Ораховцу,

торијално-административном поделом, један од првих корака Владе Краљевине после Букурешке конференције био је и нови попис становништва и то свеобухватнији у односу на претходни попис младића од 20-25 година. О томе постоји извештај Полицијског одељења Штабу Македонско-косовских трупа од 21. септембра 1913. године под називом „Попис домова, становника и регрута.“ Једна од напомена је била да попис није био извршен за Штипски округ, пошто је на том простору вођен Други балкански рат. Под називом „Бројно стање округа, срезова, општина, села, домова и становника у новоослобођеним крајевима“ дат је целокупан попис.⁵⁶

Без обзира што је у овим областима извршена потпуна територијална организација и уведена српска државна управа, министар унутрашњих дела је 19. новембра 1913. године донео решење којим је био укинут округ Пљеваски, а нови округ је образован у Пријепољу. Ово је била последица уступања Пљеваља Црној Гори.⁵⁷ Министар Протић је у складу са својом претходном одлу-

Шарпланински са седиштем у Призрену; Приштински округ са седиштем у Приштини је подељен на срезове: Вучитрнски са седиштем у Вучитрну, Гиљански са седиштем у Гиљану, Лабски са седиштем у Подујеву, Приштински са седиштем у Приштини, Феризовћски са седиштем у Феризовићу; Скопски округ са седиштем у Скопљу је био подељен на срезове: Велески са седиштем у Велесу, Качанички са седиштем у Качанику, Скопљански са седиштем у Скопљу; Тетовски округ са седиштем у Тетову је имао срезове: Бродски са седиштем у Броду, Горњополошки са седиштем у Кичеву, Гостиварски са седиштем у Гостивару, Доњополошки са седиштем у Тетову; Штипски округ са седиштем у Штипу је подељен на срезове: Кочански са седиштем у Кочанима, Малешки са седиштем у Борову, Радовишки са седиштем у Радовишту, Светониколски са седиштем у Св. Николи, Штипски са седиштем у Штипу (АС, МУД, П, ПФ 15-Р-143/1913; *Српске новине бр. 186 од 27. августа 1913. године, 4*).

⁵⁶ *Први на попису био је Пљеваљски округ са три среза, 27 општина и 122 села. У целом округу укупно је било 9166 домова, од чега 4488 српских и 4467 турских, са 62601 становника. Ужа територија округа имала је 1455 домова, од чега 359 српских, ниједног бугарског, 1096 турских, ниједног арнаутског са 7935 становника. Пљеваски срез је био састављен од 10 општина и 43 села са укупно 2547 домова од којих 1242 српска, ниједног бугарског, ниједног арнаутског и 1305 турских, са укупно 18707 становника. Пријепољски срез са седиштем у Пријепољу је имао девет општина и 53 села са укупно 3614 домова од којих 1771 српских и 1843 турских, са укупно 24536 становника. Нововарошки срез са седиштем у Новој Вароши је био састављен од седам општина и 26 села са укупно 1550 домова од којих 1116 српских и 434 турских, са укупно 11423 становника (АС, МУД, П, ПФ-22-Р-1/913); Види шире: Вучковић Д. Владимир, *Стара Србија и Македонија, ослобођење и уређење*, Ниш 2014 (Медивест – КТ).*

⁵⁷ То је учињено из више разлога, а два су главна – први је да Црна Гора не би уопште могла да се назове озбиљном државом без ових области као залеђа, чиме је настављена пракса започета на Берлинском конгресу да се од ове некадашње обичне српске области направи каква-таква држава као руска губернија у срцу Балкана. Други разлог је био повезан са првим и односио се на заједничку границу две српске државе (Црна Гора и Србија) без Новопазарског санџака који их је раздвајао. Крајњи циљ био је уједињавање ових држава у једну заједницу, што је и учињено 1918. године. Таква политика Пашића и тадашње српске политичке елите се показала погрешном у сваком погледу, пошто је Србија од ове области имала само проблема. Почетак свега је био управо 1913. године, када је Пашић уступио Црној Гори део територије Србије од Пљеваља до Берана, настањене аутохтоним српским становништвом. Ово питање је веома битно за историју српске државе, због чега захтева посебно изучавање. Тим поводом, требало би само објаснити да је на Берлинском конгресу 1878. године руска дипломатија настојала да што више прошири две балканске државе за које је рачунала да ће имати стратешки значајан положај под њеним протекторатом. То су биле новообразована Бугарска и проширена Црна Гора. Због тога се сматра да је на овом Конгресу руска дипломатија покушала да направи Велику Бугарску и Велику Црну Гору,

ком упутио молбу министру правде да се окружни суд из Пљевља премести у Пријепоље, окружни суд из Дебра у Охрид, а да се за округ Звечански установи посебан окружни суд.⁵⁸ Након свега тога, почетком децембра 1913. године извршена је коначна територијално-административна подела нових крајева, када је установљено 12 округа са одговарајућим срезовима.

На овакав начин заокружена је територија Краљевине Србије која је постала респектабилна држава на Балкану. Простирала се од Београда на северу, па све до испред Солуна на југу. У геостратешком смислу, имала је можда и најповољнији положај, пошто је држала Моравско-вардарску долину која представља кичму Балкана. Оно што је као примарни задатак очекивало Краљевину било је потпуно државно-правно изједначавање нових крајева (Старе Србије и Македоније) са остатком Србије, што би донело стабилност у политичком и економском смислу. Међутим, политичка и војна елита нису биле потпуно задовољне чак ни таквом државом, сматрајући да није било решено српско национално питање потпуног уједињења. Врло брзо дошло је до новог рата, Првог светског, који је представљао велику катастрофу за Краљевину Србију.

Закључак:

Букурешка конференција о миру донела је одређени вид равнотеже међу малим балканским државама. То је представљало и најреалније односе на Балкану, уколико се узму и њихови односи са тадашњим великим европским силама. Краљевина Србија је платила високу цену Првог и Другог балканског рата, али је успела да после Букурешке конференције сачува територије добијене у овим ратовима са јединим изузетком губитка Пљеваљског округа и то после Букурешке конференције, када овај простор није ни био на дневном реду. Утицај Русије на тадашњу политичку и војну елиту Краљевине Србије био је изузетно снажан, а руски интереси на Балкану подразумевали су и одређено задовољење Бугарске и Црне Горе, иако ове државе нису биле верни руске савезници као што је то била Краљевина Србија. Руски геополитички и стратешки циљ на Балкану био је стварање што већих словенских држава, Бугарске и Црне Горе. Руска идеја Велике, Санстефанске Бугарске забила је вечити клин у односима два православна, братска народа, српског и бугарског. Инсистирање на проширивању и каснијем уједињењу Црне Горе са Србијом такође је био један од циљева руске геополитике. Краљевина Србија, која је од краљеубиства 1903. године потпала под руски утицај само је следила овакве руске интересе. Иако је било доста историјских грешака у таквој српској политици, ипак је остварена идеја снажне и респектабилне српске државе у 1913. години.

за које је Русија обезбеђивала територију од чисто српских етничких и историјских простора. Слично се догодило и 1913. године после Букурешког мира када је Црна Гора која скоро и није учествовала у Другом балканском рату добила територију од Пљеваља до Берана. Због тога је и територијално-административна организација Краљевине Србије претрпела одређене измене.

⁵⁸ АС, МУД, П, ПФ-15-Р-143/913.

Мудри нишки владика Доситеј Васић назвао је ову годину *епохалном по српс-тво*. Али, авантуристичка политика тадашње српске политичке и војне елите довела је до стварања Југославије, уједињења са Црног Гором и крајевима који су припадали Аустроугарској. Краљевина Србија тада је изгубила државни и национални идентитет. Проблеми настали тада, и данас представљају важна питања за српску државу. Од њих су најважнија бугарско и албанско питање на југу, а црногорско на западу. Међутим, то је нова фаза Великог источног питања које можда на Балкану никада неће бити решено.

Литература:

1. Bajram Ferid, Administrativna podela Turske do 1912. godine, *Spomenica dvadesetpetogodišnjice oslobođenja Južne Srbije, 1912-1937*, Skoplje 1937.
2. Vučković D. Vladimir, Stara Srbija i Makedonija, oslobođenje i uređenje, Medinvest, Niš 2014
3. Gravije Gaston, Novopazarski sandžak, Beograd 1913.
4. *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, prva knjiga (1876-1918), priredio Momir Stojković*, Beograd 1998. Cvijić Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, osnovi antropogeografije, knj. 2*, Beograd 1966.
5. Jovanović M. Jovan, *Južna Srbija od kraja 18. veka do oslobođenja*, Beograd 1941.
6. Jelinić Đurđe, *Nova Srbija i Jugoslavija*, Beograd, 1923.
7. Todorov Kosta, *Politička istorija savremene Bugarske*, Beograd 1938.
8. Rakočević B. Novica, *Ratni planovi Srbije protiv Turske od vožda Karađorđa do kralja Petra*, Beograd 1933.
9. Lazarević D. Milutin., *Naši ratovi za oslobođenje i ujedinjenje, Srpsko-bugarski rat 1913. godine*, Beograd 1934.
10. Pavlović Živko, „Bregalnička bitka“, *Godišnjica Nikole Čupića, knjiga 38*, Beograd 1929.
11. Popović Dimitrije, „Pašić i Rusija“, *Godišnjica Nikole Čupića, knj. XLVI*, Beograd 1937.
12. Čorović Vladimir, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u 20. veku*, Beograd 1992.
13. Popović B. Nikola, *Srbija i Carska Rusija*, Beograd 2007.
14. Pejković A. Ljiljana, *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom 1903-1914*, Beograd 1965.
15. Popović Vasilj, *Evropa i srpsko pitanje u periodu oslobođenja 1804-1918*, Beograd 1940.
16. „Politika Kraljevine Bugarske“, *Delo, list za nauku, književnost i društveni život, knj. 70, sv. 2, februar 1914.*

Архивска грађа:

1. Архив Србије, Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Србије, XXI редовна седница, Београд, 6. фебруар 1914. године.
2. Архив Србије, МИД, ПО, р. 391, VI/432 - 1913.
3. Архив Србије, МИД, ПО, р. 391, VI/431 - 1913.
4. Архив Србије, МИД, ПО, р. 391, 6/446 – 1913.
5. Архив Србије, МИД, ПО, р. 391, 6/441 - 1913.
6. Архив Србије, МИД, ПО, р. 391, ф6, Р/6-I, VI/209 - 1913.
7. Архив Србије, МИД, ПО, Р/6II – 2341, Ф II 1 - 1913.

8. Архив Србије, МИД, ПО, ф/8, р. 393, 8/23 - 1913.
9. Архив Србије, МИД, ПО, р. 391, 6/504, 6/507, 6/508, 6/510 - 1913.
10. Архив Србије, МУД, П, ПФ 15-Р-143/1913.
11. Архив Србије, МУД, П, ПФ-22-Р-1/913.

Штампа:

1. Политика од 25. јула 1913. године.
2. Политика од 8.9. и 10. јула 1913. године.
3. Политика од 2. августа 1913. године.
4. Политика од 23. јула 1913. године.
5. Политика од 12. јула 1913.
6. Политика од 23. јула 1913. године.
7. Политика од 28. јула 1913. године.
8. Политика од 26. јула 1913. године..
9. Политика од 27. јула 1913. године.
10. Политика од 3. августа 1913. године..
11. Српске новине бр. 165 од 30 јула 1913. године.
12. Српске новине бр. 204, од 19. септембра 1913. године.
13. Српске новине бр. 186 од 27. августа 1913. године.
14. Српске новине од 1. децембра 1913. године, бр. 264.
15. Српске новине бр. 167 од 1. августа 1913. године.
16. Српске новине бр. 167 од 1. августа 1913. године.

THE TREATY OF BUCHAREST (1913)

(with special reference to the relationship between Bulgaria and Montenegro on one hand and the Kingdom of Serbia on the other)

Summary: The Kingdom of Serbia, after the Second Balkan War, was on the side of the victors of the war. War consequences had to be resolved at the Peace Conference in Bucharest. That was one of the few Conferences that did not directly involved dominant European forces, but only the Balkan nations, that under the indirect influence of the forces, tried to resolve their problems. The Conference itself gave the certain results, that maintained some kind of balance in the Balkans. Such a state of affairs might have represented the realistic way of resolving the Balkan issues, within the solution of Big Eastern Question. The Conference held in Bucharest has resulted in a serious political agreement between Balkan allies (Romania, Greece, Serbia and Montenegro). Bulgaria was dissatisfied, even though they provoked the Second Balkan War. That actually meant that the Big Eastern Question cannot be solved in such a way, and that the Second Balkan War and Treaty of Bucharest represented only one phase in its resolution. What followed was the marking of the borderlines between the Balkan states. It is interesting that the Kingdom of Serbia without explanation gave the part of its territory to Montenegro (Pljevlja County). Montenegro only symbolically participated in Second Balkan War.

Key words: Kingdom of Serbia, Pljevlja County, Montenegro, Bulgaria, Old Serbia, Balkan, Eastern Question, Russia